

М. В. Тилічко

студ. I курсу

спеціальність «Право»

Науковий керівник: к.іст.н., доц. О. І. Домбровський

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ РЕЄСТРОВОГО КОЗАЦТВА

Реєстрове козацтво має важливе місце у становленні державності на українських землях.

Водночас окремі питання правового статусу та місця в суспільстві реєстрового козацтва залишилися недостатньо дослідженими або недослідженими взагалі.

У зв'язку з цим актуальним є дослідження реєстрового козацтва та його місця у соціальній структурі того часу.

Різні аспекти життя та розвитку, а також правового статусу реєстрового козацтва і його місця в соціальній структурі того часу досліджували: дореволюційні вчені В. Антонович, М. Устрялов, А. Лазаревський, Л. Падалка, А. Яковлів; вчені рядянської епохи В. Голубоцький, М. Петровський, М. Шутой, М. Греков, М. Яворський, С. Божко, Д. Яворницький, М. Грушевський, І. Крип'якевич; вчені сучасної епохи Л. Винар, О. Субтельний, С. Леп'явко, Ю. Мицик, І. Панько, Ю. Фігурний, В. Щербак, І. Грозовський, зарубіжні вчені Ж. Шерер, Т. Корзон.

Реєстрові козаки – це частина українського козацтва, прийнята на військову службу владою Речі Посполитої і записана в окремий список – реєстр, звідки й назва – реєстрові козаки.

Стурбовані чисельним зростанням козацтва і поширенням антифеодального руху в Україні, правлячі кола Литви і Польщі намагалися розколоти козацтво: узяти на державну службу частину заможних козаків, використовувати їх як проти народних мас, так і для охорони південно-східних кордонів від агресії з боку Туреччини і Кримського ханства. Універсалом від 05.06.1572 король Сигізмунд II Август наказав коронному гетьману Ю. Язловецькому провести набір козаків на військову службу. Такий загін у складі 300 чол. було підпорядковано призначеному урядом «старшому судді усіх низових козаків». Прийняті на державну службу козаки вносилися у реєстр (список), звідки і отримали назву «реєстрових козаків». З цього часу козаками офіційно визнавалися лише ті, хто був внесений до реєстру. Усі інші, тобто основна козацька маса, лишалися за його межами [1].

Реєстрових козаків звільнено від юрисдикції локальних урядів і піддано владі «козацького старшого». За Стефана Баторія реєстр збільшено документом від 16.09.1578 до 500 осіб [2, с. 13], потім – до 600 козаків [2, с. 14] і козацьким гетьманом призначено Михайла Вишневецького.

Реєстрові козаки одержали додаткові привілеї: звільнення від податків, право землеволодіння, самоуправління з назначеною старшиною; вони мали свій прапор, литаври й інші інсигнії. Реєстрові козаки одержували платню грішми й одягом.

Реєстрові козаки були зобов'язані відбувати службу на Наддніпрянщині й посилати за наказом уряду Речі Посполитої загони на Дніпрові пороги. Намагання короля Стефана Баторія і його наступників контролювати через реєстр зростання українського козацтва виявилися марними. Ці козаки несли службу на найнебезпечнішому кордоні, через який татари нападали на українські землі [3, с. 76].

Козацтво вело боротьбу за розширення реєстру. Шляхетський уряд Речі Посполитої намагався зменшити чисельність реєстрових козаків. Однак під час воєн шляхетський уряд Речі Посполитої з метою збільшення збройних сил був змушений закликати все боєздатне козацтво до реєстрового війська, яке тимчасово зросло до кількох десятків тисяч чоловік.

У 1617 р. сейм затвердив реєстрове військо в кількості 1 000 чоловіків. За Раствавицькою угодою 1619 р. реєстр встановлювався в 3 000 чол [4, с. 83].

Складання реєстрів супроводжувалося загостренням боротьби в Україні. Десятки тисяч виключених з реєстру, так званих виписних козаків (випищиків), шляхетський уряд Речі Посполитої не визнавав за козаків. Щоб позбутися закріпачення, вони тікали на Запоріжжя – центр визвольної боротьби українського народу проти шляхетського гніту Речі Посполитої. Тому під час складання реєстру на Придніпров'ї розміщувалися значні сили шляхетського війська Речі Посполитої.

Реєстрові козаки зазнавали утисків від коронних феодалів. Шляхетський уряд Речі Посполитої роздавав козацькі землі шляхті та магнатам.

Реєстрові козаки не раз підтримували визвольні виступи народних мас, брали участь у антифеодальних селянсько-козацьких повстаннях кінця 16 – 1-ї пол. 17 ст. під керівництвом Криштофа Косинського, Северина Наливайка, Івана Сулими, Карпа Скидана, Якова Острянина та інших. Лише невелика частина реєстрової старшини, захищаючи свої особисті інтереси, проводила угодовську політику, зраджувала свій народ, допомагаючи шляхетським загарбникам Речі Посполитої придушувати визвольні народні повстання.

«Ординація Війська Запорізького, що перебуває на службі у Речі Посполитої» – постанова сейму Речі Посполитої ухвалена в січні 1638 р., згідно з якою скасовувалося козацьке самоврядування та судочинство. Реєстр скорочувався до 6 тис. козаків. Останні могли мешкати лише в Черкаському, Корсунському, та Чигиринському староствах. Усю старшину призначала польська влада причому на посаді полковників і осавулів – тільки польських шляхтичів.

Замість вибраного гетьмана козацького військо мав очолити польський комісар який безпосередньо підлягав коронному гетьманові.

Передбачалося розмістити на Запорозжі два полки реєстрових козаків. Однак запровадження Ординації 1638 р. в життя тоді не відбулося у зв'язку з новим козацьким повстанням на чолі з Я.Острянином.

Реєстрові козаки відіграли значну роль і в боротьбі українського народу проти османсько-татарської агресії. Під час визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. внаслідок масового покозачення селян і міщан та переходу на сторону повсталого народу реєстрові козаки, збройні сили селянсько-козацького війська досягли понад 100 тис. чол.

За умовами Зборівського договору від 18.08.1649 чисельність козаків Війська Запорозького обмежувалась реєстром у 40 000 осіб. За полками це виглядало так: Білоцерківський – 2990, Брацлавський – 2662, Кальницький – 2050, Канівський – 3167, Київський – 2002, Корсунський – 3470, Кропивницький – 1993, Миргородський – 3009, Ніжинський – 991, Переяславський – 2986, Полтавський – 2970, Прилуцький – 1996, Уманський – 2977, Черкаський – 2990, Чернігівський – 998, Чигиринський – 0223.

Національно-визвольна війна 1648–1654 рр. скасувала реєстри як політичні документи шляхетського уряду Речі Посполитої, що обмежували чисельність українського козацтва. Замість реєстрів почали складати списки, на підставі яких визначали приналежність до козацького стану [4, с. 35].

Підсумовуючи викладене, можна зробити деякі висновки щодо місця реєстрового козацтва в тогочасній державі, привілеїв реєстрових козаків, їх обов'язків, а також зрозуміти, які ж відносини козацтво мало з Річчю Посполитою.

Стурбовані чисельним зростанням козацтва і поширенням антифеодального руху в Україні, правлячі кола Литви і Польщі намагалися розколоти козацтво і з цією метою створили реєстрове козацтво. Реєстрових козаків було звільнено від юрисдикції локальних урядів і піддано владі «козацького старшого». Реєстрові козаки одержали додаткові привілеї.

Козацтво вело боротьбу за розширення реєстру, а шляхетський уряд Речі Посполитої намагався зменшити чисельність реєстрових козаків. Складання реєстрів супроводжувалося загостренням боротьби в Україні. Реєстрові козаки зазнавали утисків від коронних феодалів. Шляхетський уряд Речі Посполитої роздавав козацькі землі шляхті та магнатам. Реєстрові козаки не раз підтримували визвольні виступи народних мас, брали участь у антифеодальних селянсько-козацьких повстаннях.

Реєстрові козаки відіграли значну роль і в боротьбі українського народу проти османсько-татарської агресії.

Національно-визвольна війна скасувала реєстри. Замість них почали складати списки, на підставі яких визначали приналежність до козацького стану. Фактично так і закінчилася історія реєстрового козацтва.

Список використаної літератури

1. Утворення реєстрового козацтва та його правове становище. URL: <http://studies.in.ua/ru/istoriya-ukrainy-shpargalki/286-29-utvorenniya-reyestrovogo-kozactva-ta-yogo-pravove-stanovische.html> (дата звернення: 16.02.2020).
2. Винар Л. Початки українського реєстрового козацтва. *Український Історик*. 1964. Вип. 2–3. С. 12–17.
3. Крип'якевич І. Козаччина і Баторієві вільности. Жерела... Львів, 1908. Т. VIII. 148 с.
4. Щербак В. О. Реєстрові козаки. *Енциклопедія історії України: у 10 т.* Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9. 170 с.